

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота бакалавра

**з теми: “Проблеми ринкових перетворень
у країнах ЦСЄ у 90-х рр. ХХ ст.”**

Виконала: студентка IV курсу
напряму підготовки 6.020302 Історія
заочної форми навчання
Семенчук Іванна Василівна

Науковий керівник:
к. і. н., старший викладач
кафедри всесвітньої історії
Юга Олександр Анатолійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2019 р.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база проблеми	6
Розділ 2. Соціально-економічні перетворення першої половини 1990-х рр.: передумови, сутність та результати	14
1.1. Конкретно-історичні умови розгортання економічних перетворень в країнах ЦСЄ: порівняльний аналіз	14
1.2. Польська модель реформування соціально-економічного життя	20
1.3. Реформаторські заходи в Чехословаччині та Угорщині	27
Розділ 3. Ключові проблеми в сфері економіки та шляхи їх вирішення у другій половині 90-х рр. ХХ ст.	35
3.1. Польща	35
3.2. Чехія і Словаччина	41
3.3. Угорщина	47
Висновки	54
Список використаних джерел та літератури	56

ВСТУП

Актуальність теми. Наприкінці ХХ ст. в країнах Центрально-Східної Європи сталися переломні події, що завершилися крахом нав'язаних їм попередньо комуністичних режимів. Водночас, наприкінці 80-х років ХХ століття ситуація в країнах ЦСЄ загрожувала загальним економічним колапсом, проте уміле застосування структурних та економічних реформ у сфері промисловості сприяло порівняно стабільному розвитку та швидкій інтеграції країн регіону до ЄС. А це означало, що за короткий проміжок часу країни спромоглися на радикальні зміни в політичній, економічній та ідеологічній сферах суспільного життя.

На сьогоднішній день проблема ринкових перетворень в країнах ЦСЄ є вкрай актуальною для нашої держави і суспільства. Річ у тім, що в результаті успішного здійснення демократичних перетворень у більшості країн Центрально-Східної Європи відбувся перехід від адміністративно-командної до розвинутої ринкової економіки. За відносно невеликий період в кожній з країн реформаторам в меншій чи більшій мірі удалося стати на шлях нарощування валового національного продукту, підвищити конкурентоспроможність продукції на світовому ринку, досягнути значного зростання іноземних інвестицій. Країни, яким вдалося успішно завершити такий перехід зуміли створити ефективний механізм функціонування розвинутого громадянського суспільства, ввійти у світове демократичне співтовариство та розвивати демократію. У зв'язку з цим для нашої держави особливої актуальності набуває вивчення досвіду ринкових перетворень країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ), зокрема, Польщі, Угорщини та Чехії.

Отже, вивчення досвіду економічного реформування в країнах ЦСЄ є актуальним сьогодні для України в контексті вироблення максимально ефективної внутрішньої політики. Особливий інтерес для України становлять саме ті аспекти, котрі пов'язані з роздержавленням і приватизацією,

зрушеннями у грошово-кредитній і податковій політиці. Саме тому визначені проблеми обумовили вибір теми бакалаврської роботи, її предмет і структуру.

Об'єктом дослідження є країни регіону Центрально-Східної Європи у 1990-х рр. (на прикладі Польщі, Чехії, Словаччини й Угорщини).

Предметом дослідження є ринкові перетворення в країнах ЦСЄ названого періоду часу.

Хронологічні межі охоплюють період з кінця 1980-х до кінця 1990-х років. Нижня межа – 1989 р. – зумовлена розгортанням в країнах регіону анти тоталітарних революцій, які зробили можливим процес переходу до ринкової економіки; верхня хронологічна межа – 2000 р. – пов'язана з утвердженням тенденцій економічного зростання серед країн колишнього соціалістичного табору, як результату успішних перетворень упродовж останнього десятиліття ХХ ст. Проте, з метою глибшого висвітлення передумов економічної трансформації та аналізу стартових умов різних країн, автору доводилося виходити за рамки задекларованої нижньої хронологічної межі, звертаючись до особливостей організації економічного життя країн регіону ЦСЄ у попередній період часу.

Географічні межі дослідження охоплюють регіон Центрально-Східної Європи станом на досліджуваний в роботі період.

Мета роботи полягає у комплексному й системному аналізі передумов, сутності та результатів ринкових перетворень у країнах ЦСЄ упродовж 1990-х років.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати стан історіографічного вивчення проблеми та інформаційний потенціал джерельної бази;
- проаналізувати конкретно-історичні умови та стартові можливості в країнах ЦСЄ в контексті їх спроможності до розгортання економічних перетворень;
- висвітлити сутність польської моделі реформування соціально-економічного життя в першій половині 1990-х рр.;

- розкрити реформаторські заходи в Чехословаччині й Угорщині;
- проаналізувати реформаторський курс в сфері економіки та його соціальну зорієнтованість в названих країнах в другій половині 90-х рр. XX ст.;
- визначити конкретні наслідки ринкових перетворень в країнах ЦСЄ станом на кінець 1990-х рр.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його положення та висновки можуть бути використані для створення узагальнюючих наукових праць, навчальних посібників, розробки спецкурсів і спецсемінарів з історії посткомуністичної трансформації країн ЦСЄ кінця XX ст. Окрім того, матеріали бакалаврської роботи можна використовувати студентами для підготовки до семінарських занять з курсу “Новітня історія країн Європи та Америки”, написання рефератів, курсових робіт, а також під час викладання всесвітньої історії в загальноосвітній школі.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження й побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 63 сторінок, з них основного тексту – 55 сторінок. Список використаних джерел і літератури налічує 56 позицій.

Висновки

Отже, аналіз джерел та наукової літератури засвідчує, що у більшості країн Центральної і Східної Європи перетворення в економіці розпочалися з 1990 – 1991 рр. Зокрема, було прийнято закони про приватизацію державної власності, про свободу підприємницької діяльності, нову податкову та банківську систему, внесено докорінні зміни в принципи ціноутворення, зовнішньоекономічної діяльності.

Для країн ЦСЄ упродовж 1990-х рр. надзвичайно важливе значення мали саме перетворення у соціально-економічній сфері, адже йшлося про повернення до повноцінних приватно-власницьких відносин, як основи успішного функціонування економіки та гідного рівня добробуту населення. Ключовою зміною була ліквідація централізованого директивного планування. Підприємства звільнялися від примусового виконання планових завдань та від необхідності змагатися за частку адміністративного розподілу засобів виробництва та включалися в механізм функціонування вільного ринку. Радикальні економічні програми запустили кардинальні зміни структури виробництва і дозволили швидкими темпами усунути типові прояви неефективності, невід’ємно пов’язані з соціалістичною економічною системою.

Спочатку реформування економіки в країнах ЦСЄ базувалося в основному на реалізації концепції “шокової терапії”, що передбачала швидке забезпечення фінансової стабілізації та лібералізацію цін, створення різноманіття форм власності, розширення прав економічних суб’єктів, відкриття внутрішнього ринку. Однак з часом з’ясувалося, що перехід до ринкових відносин вимагає більш тривалої і поступової трансформації всього комплексу макро- і мікроекономічних перетворень. Тому в другій половині 1990-х рр. країни регіону ЦСЄ перейшли до довгострокової стратегії економічних змін, які передбачали структурну перебудову, розвиток

фінансових ринків, вирішення проблем зайнятості і соціального захисту прав людини.

Від початку реформування у країнах ЦСЄ був узятий курс на цінову лібералізацію, яка полягала в постійному розширенні груп товарів і послуг, що продавалися в режимі вільних цін. Відбувалося поступове зважене скасування валютних обмежень. Як показала практика, країни, в яких був застосований режим централізованого валютного курсу, змогли уникнути наростання інфляції і зуміли забезпечити більшу стійкість і стабільність економіки.

Водночас, неминучими результатами переходу країн ЦСЄ від планової економіки до ринкової на початку 90-х рр. XX ст. стало безробіття й різке зростання бідності, що в свою чергу призвело до створення системи допомоги безробітним, включаючи допомогу з безробіття, і системи соціальної допомоги бідним. У ході перетворень було створено системи соціального захисту, зокрема соціального страхування.

В результаті соціально-економічні перетворення, які розпочалися в країнах ЦСЄ на основі ринкових реформ та демократизації суспільства змогли не тільки трансформувати всю соціально-економічну систему та її інститути задля формування дійсно ефективною та конкурентоспроможною економікою та серйозного підвищення життєвого рівня населення, але й заклали фундамент мотиваційного механізму, який стимулював науково-технічний прогрес, якісну працю та піклування про майбутнє.

Отже, реформи, які проходили упродовж 1990-х рр. у країнах ЦСЄ, мали послідовний та погоджувальний характер і були спрямовані на демократизацію соціально-економічного та суспільно-політичного життя, зокрема удосконалення діяльності управлінських структур, спрямування на забезпечення ефективного та якісного вирішення питань місцевого значення, залучення громадян до участі в прийнятті рішень на місцевому рівні. Проте, основою кардинальних реформ стали саме економічні перетворення, які створили умови для швидкого процесу євроінтеграції країн ЦСЄ.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Бальцерович Л. Опыт польских реформ [Електронний ресурс] // Аналитический журнал ALTER IDEA. Политика, экономика, культура, идеология. Режим доступа: <http://alter-idea.info/bal-tserovich-opy-t-pol-skih-reform/>
2. Бальцерович Л. «Самая хорошая внешняя политика для Украины – это реформы» (интервью) [Електронний ресурс] // Новая газета. 2018. № 21. 28 февраля. Режим доступа: <https://www.novayagazeta.ru/issues/2655>
3. Валенса Л. Как 25 лет назад Польша «вышла» из коммунизма (интервью) [Електронний ресурс]. Режим доступа: <https://www.mk/politics/2014/06/03/leh-valensa-kak-25-let-nazad-polsha-vyshla-iz-kommunizma.html>
4. Интервью лидера «Солидарности» Леха Валенсы для римской газеты «Джорно» (28.09.1989) [Електронний ресурс] // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. – Тбилиси: Ганатлеба, 1990. С. 584-589. Режим доступа: <http://www.katyn-books.ru/library/polskiy-dialog.html>
5. Рудько С. О. Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. Вид. 2-ге, доповнене. Острог, 2010. 220 с. Режим доступа: https://lib.oa.edu.ua/files/funds/vudavnutstvo/Rudko_posibn_2010.pdf
6. Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки (1918 – 2006 гг.) [Електронний ресурс] / Сост. Кузьмин Ю. М. Киров: ВятТГУ, 2007. 541 с. Режим доступа: https://alleng.org/d/hist_vm/hist210.htm

Література

7. Білянський О. В. Особливості суспільно-політичного розвитку Польщі (1991–2005 рр.) [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник

наукових праць. Вип. 20. Рівне: РДГУ, 2010. С. 182-185. Режим доступу:
<https://bolegv2016.blogspot.com/2016/01/1991-2005.html>

8. Болкун А. Польша: п'ять років після шокової терапії // Політика і час. 1994. № 2. С. 48-56.

9. Бухарин Н. И., Синицина И. С., Чудакова Н. А. Польша: десять лет по пути реформ // Новая и новейшая история. 2000. № 4. С. 38-57.

10. Вільховий Ю. В. Демократичні процеси в соціалістичній Польщі та крах тоталітарної системи наприкінці 1980-их років [Електронний ресурс] // Історична пам'ять. 2012. № 27. С. 128-137. Режим доступу:
<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/658/1/Vilhoviy.pdf>

11. Газін В. П. Історична доля ЦСЄ: до і після комунізму // Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації. Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С. 3-6.

12. Газін В.П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): навчальний посібник. Київ: Либідь, 2004. 624 с.

13. Глущенко С. В. Реформування банківських систем країн Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс] // Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська академія". Економічні науки. 2004. Т. 30. С. 39-46. Режим доступу:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0S3N_fpN2x4J:www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8129/Hlushchenko_Reformuvanni_a.pdf+&cd=25&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

14. Гончаренко Н. І., Сурін Д. В., Доля Р. М. Трансформація податкової системи у країнах Східної Європи: на прикладі Угорщини, Чехії та Польщі [Електронний ресурс] // Бізнес Інформ. 2016. № 9. С. 28-33. Режим доступу:
https://ndc-ipr.org/media/ndc_old/documents/Biznes_Inform_09_2016.pdf

15. Горенко О. Бідність подорожнього, або про соціальні проблеми країн кандидатів до ЄС [Електронний ресурс] // Політичний менеджмент. 2003. № 3.

- С. 143-157. Режим доступу:
<http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11714/14Gorenko.pdf?sequence=1>
16. Дучинська Н. Закономірності та тенденції нагромадження капіталу в країнах системної трансформації [Електронний ресурс] // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2008. Вип. 101. С. 4-7. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/VKNU_Ekon_2008_101_3.pdf
17. Дюрозель Ж. Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. Київ: Основи, 1999. 903 с.
18. Желицки Б.Й. Обший кризис “реального социализма” и демократические преобразования в Венгрии // Вопросы истории. 2000. № 6. С. 46-70.
19. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 752 с.
20. Зінчук Т. Аграрна політика країн ЦСЄ у контексті інтеграції до ЄС: реалії та перспективи для України [Електронний ресурс] // Економіка України. 2006. № 4. С. 74-88. Режим доступу:
http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/4038/1/E_apk_2006_4_74_78.pdf
21. Ємельянова Л. О. Складові інституційних реформ у контексті формування акціонерного капіталу в країнах із перехідною економікою [Електронний ресурс] // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6 (1). С. 120-125. Режим доступу:
[file:///C:/Users/User/Downloads/Nvuumevcg_2016_6\(1\)__29.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Nvuumevcg_2016_6(1)__29.pdf)
22. Кириллова Г. Ю., Чміль Л. О. Уроки приватизаційного досвіду постсоціалістичних країн [Електронний ресурс] // Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; редкол.: О. О. Беляєв (відп. ред.) [та ін.]. Київ: КНЕУ, 2008. Вип. 19. С. 13-20. Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/18777/1/13-20.pdf>

23. Ковальчик Я. Адміністративна реформа у Польщі в контексті інтеграції до Європейського Союзу [Електронний ресурс] // Узагальнення польського досвіду місцевого самоврядування та перспективні напрямки розвитку самоврядування в Україні // Збірник праць. Київ: Агентство “Україна”, 2001. С. 21-28. Режим доступу: http://kafedr.at.ua/board/administrativne_pravo/uzagalnennja_polskogo_dosvidu_miscevogo_samovrjaduvannja_ta_perspektivni_naprjamki_rozvitku_samovrjaduvannja_v_ukrajini/3-1-0-227
24. Козак О. С. Трансформація механізму функціонування банківського сектора країн ЦСЄ в контексті притоку іноземного капіталу [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/12_kozak.htm
25. Копилова О. В., Борисова О. О. Особливості формування акціонерного капіталу в країнах Центрально-Східної Європи [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 16. С. 704-709. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/138.pdf>
26. Кривогуз И. М. Крушение «реального социализма» в Европе и судьбы освободившихся народов. Москва, 2001. 198 с.
27. Лапшин А., Шмелев Б. Восточная Европа: демонтаж левого тоталитаризма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/data/099/219/1217/3-Arkadij_LAPShIN.pdf
28. Лахижа М. Посткомуністична трансформація у Республіці Польща: загальне та особливе // Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право : Наук. зб. / Ред. Лендъел М., Палінчак М., Стряпко А. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. С. 84-93.
29. Лютомский А. А. Лех Валенса: рождение лидера [Електронний ресурс] // Роль личности в истории: реальность и проблемы изучения: науч. сб. (по материалам 1-й Международной научно-практической Интернет-конференции) / редкол. В. Н. Сидорцов (отв. ред.) и др. Минск: БГУ, 2011. С.

- 101-106. Режим доступу:
<http://www.hist.bs.u.edu.ua/images/stories/files/nauka/konf/rol/lutomskiy.pdf>
30. Магдич А. С. Спільні риси й національні особливості економіки країн Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс] // Економіка розвитку. 2013. № 2. С. 32-36. Режим доступу:
<http://ir.duan.edu.ua/bitstream/123456789/748/1/%D0%A5%D0%9D%D0%95%D0%A3.pdf>
31. Марадик Н. “Оксамитова революція” як початковий етап переходу до демократії у Чеській Республіці // Сучасна українська політика. Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. Вип. 23. С. 177-184.
32. Мартинов А. “Перебудова” і посткомуністична трансформація країн Центрально-Східної Європи [Електронний ресурс] // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2016. Вип. 21. С. 28-39. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/Uxxs_2016_21_5.pdf
33. Маслов Ю. К. Ідеологічне підґрунтя трансформаційних процесів в системі влади країн ЦСЄ: політичний та економічний аспекти [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 53. С. 209-217. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/appol_2015_53_27.pdf
34. Матыцин С., Синицина И., Чудакова Н. «Шоковая терапия» в Польше: опыт и выводы // Международная жизнь. 1992. № 5. С. 71-81.
35. Міхель Р. В. Євроінтеграційний вектор трансформації Польщі: приклад для України // Вісник соціально-економічних досліджень. 2014. Вип. 2. С. 98-106.
36. Міхель Р. В. Реалізація програм реформування промисловості Польщі: висновки для України [Електронний ресурс] // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярощук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Том 25. № 1. С. 51-57. Режим доступу:
<http://dSPACE.tneu.edu.ua/bitstream/316497/8356/1/9.pdf>

37. Олейнічук-Мерта А. Розвиток інновацій в країнах Центрально-Східної Європи: передумови та інструменти [Електронний ресурс] // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. № 684: Проблеми економіки та управління. С. 10-14. Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/1_2_zmist_684.pdf
38. Павлишин Л. Досвід інтеграції Чеської Республіки до Європейського Союзу (1993–2004 рр.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/mo/mo_2013_22/12.pdf
39. Палехова В. А. Польський досвід переходу до ринку: уроки для України [Електронний ресурс] // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, Вип. 2. С. 62-72. Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/61564/8-Palehova.pdf?sequence=1>
40. Плевак С. М. Трансформація системи державного управління Республіки Польща [Електронний ресурс] // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер.: Державне управління. 2012. Т. 208. Вип. 196. С. 77-81. Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermgmt/2012/208-196-14.pdf>
41. Поведа О. П. Основні проблемні аспекти інтеграції Чеської республіки до ЄС [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ela.kpi.ua/jspui/bitstream/123456789/4294/1/4%20%D0%9F%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B0.pdf>
42. Поліщук І. Нелегкий польський шлях // Політика і час. 2006. № 6. С. 37-48.
43. Революционные преобразования в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: причины и последствия. Москва: Просвещение, 1990. 292 с.
44. Рудік Н. М. Європеїзація посткомуністичних країн: основні етапи та особливості [Електронний ресурс] // Публічне адміністрування: теорія та

практика. Ел. зб. наук. праць. № 2. 2009. Режим доступу:
<http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09rnmoeo.pdf>

45. Сіденко В. Економічне трансформування у країнах Центральної та Східної Європи // Економіка України. 1998. № 12. С. 60-68.

46. Степанюк Н. Антикризове управління: досвід Польщі [Електронний ресурс] // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. 2013. № 10. С. 213-218. – Режим доступу:
file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Nvvnum_2013_10_31.pdf

47. Тарасенко Д. Країни Центральної та Східної Європи: досвід політики взаємодії з метою сталого розвитку [Електронний ресурс] // Схід. № 1. 2017. С. 32-35. Режим доступу:
[file:///C:/Users/User/Downloads/144075-309489-1-PB%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/144075-309489-1-PB%20(3).pdf)

48. Тарнавський М. Т. Передумови та наслідки ринкової трансформації економік європейських країн (на прикладі України і Польщі) [Електронний ресурс] // Економіка харчової промисловості. 2014. № 2. С. 13-16. Режим доступу:
[file:///C:/Users/User/Downloads/echp_2014_2_4%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/echp_2014_2_4%20(1).pdf)

49. Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи та Україні: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / за ред. проф. Г. М. Перепелиці. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2013. 302 с. Режим доступу:
<https://fnst.org/sites/default/files/uploads/2016/08/09/vyshegradukr.pdf>

50. Трощинський П. В. Макроекономічні механізми забезпечення євроінтеграційного курсу країн Центрально-Східної Європи // Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2004. № 72. С. 52-56.

51. Филиппов Б. Польша в поисках выхода из кризиса // Мировая экономика и международные отношения. 1990. № 3. С. 49-64.

52. Цуп О. Чеський досвід приватизації в умовах ринкових перетворень в Україні [Електронний ресурс] // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє.

2013. Вип. 18. С. 180-188. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/Un_msm_2013_18_23%20(1).pdf

53. Шульга О. А. Зміст і результати аграрних перетворень у країнах Центрально-Східної Європи [Електронний ресурс] // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент.

2016. Вип. 18. С. 62-66. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/Nvmgu_eim_2016_18_14.pdf

54. Яжборовская И.С. Страны «реального социализма» Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине XX века // Вопросы истории. 2008. № 10. С. 114-127.

55. Яжборовская И.С. Трансформация Восточной Европы в конце XX века // Вопросы истории. 2007. № 6. С. 17-37.

56. Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки XX ст.: Курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1997. 269 с.